

Muhtelif Şahıs ve Düşüncelerde
AHLÂK ve İNŞÂ
-III-

Editörler

Prof. Dr. Adem YERİNDE
Dr. Ceylan MOLLAMEHMETOĞLU ÇEKİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ELHUT
Öğr. Gör. Mehmet SALİH

**Muhtelif Şahıs ve Düşüncelerde
Ahlâk ve İnşâ -III-**

Editörler

Prof. Dr. Adem YERİNDE
Dr. Ceylan MOLLAMEHMETOĞLU ÇEKİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ELHUT
Öğr. Gör. Mehmet SALİH

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

Bu kitapta yer alan bölümlerin ilmî ve fikrî muhtevası ile dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 298

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN 978-605-351-588-3

Kapak Tasarım: DİZGİ **MIZANPAJ**.COM
Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Aralık 2022 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları
Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

MEHMED ZÂHİD KOTKU EFENDİ'NİN (1897-1980) ŞEMÂİL-İ ŞERÎF KONULU RÂMÛZÜ'L-EHÂDÎS DERSLERİ ÇERÇEVESİNDE AHLÂK ANLAYIŞI

Arş. Gör. Emrullah BOLAT*

Giriş

Çalışmamıza başlamadan önce *Râmûzü'l-Ehâdîs* isimli eser hakkında kısaca bilgi vermek gerekli görülmüştür. 1813-1893 yılları arasında yaşamış Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden, âlim-mutasavvıf Gümüşhaneli Ahmed b. Mustafa'ya ait, ilk baskısı 1859 yılında yapılmış eserin takip eden yıllarda pek çok baskı ve tercümesi yapılmıştır. Eseri oluştururken Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi 'u'l-kebîr* ve *el-Câmi 'u's-şâgîr*'inden oldukça fazla istifade etmiştir. Gümüşhanevî tekkesinin el kitabı hüviyetindeki bu eser, kendisinden sonra tekke şeyhleri Kastamonulu Hasan Hilmi (1824-1911), Safranbolulu İsmâil Necâti (1840-1919), Ömer Ziyâeddin Dağıstânî (1850-1920), Tekirdağlı Mustafa Feyzi (1851-1926), Serezli Hasib Efendi (1863-1949), Kazanlı Abdülaziz Bekkine (1895-1952), Mehmed Zâhid Kotku (1897-1980) ve Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan (1938-2001) tarafından yıllarca özenle okunmuş ve okutulmuştur. 125'ten fazla hadis kaynağından yararlanılarak hazırlanan eserde hadisler harf sırasına göre bir araya getirilmiş, rivayetlerin geçtiği her bir kaynağa ayrıca bir rumuzla işarette bulunulmuştur.¹ Çalışmamızda yararlandığımız eser ise, Gümüşhânevî tekkesi şeyhlerinden Abdülaziz Bekkine'nin 1997 tarihli iki ciltlik *Râmûzü'l-Ehâdîs* tercümesi olup 568 sayfadan oluşmaktadır.²

* Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.

¹ Macit Demirer, "Râmûzü'l-Ehâdîs'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 12/1 (Nisan 2012), 67-82.

² Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Râmûzü'l-Ehâdîs*, çev. Abdülaziz Bekkine, (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1998).

İki bölümden oluşan eserin ilk kısmı, 3-519; incelemeye dahil edeceğimiz ikinci bölümdeki *Şemâil* rivayetleri ise 519-563 sayfalar arasında yer almaktadır. Eserin girişinde musannif, hadis usulünün çeşitli konularına, şeyh, talebe ve kâtibin âdâbına dair özet bilgiler sunmaktadır. Musannifin eseri taitan önsözünden sonra ilgili hadislere geçilmektedir. 563-566. sayfalar arasında on âlime ait takriz yazıları yer alırken, son iki sayfada İmam Birgivi'nin (ö. 981/1573) Hadis Usûlü'ne dair iki küçük risalesi de bulunmaktadır. Musannif önsözde: "Hadisleri muteber kitaplardan seçmiş olduğunu, hıfzı kolay, faydasının genel ve bereketinin şümullu olması için, hükümleri ve manaları açık, dinin esasları ile onun önemli usul ve kaidelerini içeren hadisleri" topladığını belirtmektedir. Ancak meşhur olmakla birlikte muteber olmayan kaynaklardan da yararlandığı söylenmelidir. Eserde, *Şemâil*'e dair 701 rivayet dahil toplam 7103 hadis yer almaktadır. Gümüşhânevî bu eserine *Levâmiu'l-ukûl* isimli beş ciltlik bir şerh yazmış, bu çalışmasında Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzü'l-kadîr*'inden oldukça fazla faydalanmıştır.³

1. eş-Şemâilu's-Şerîfe 'alâ Kavlihî ev Fi'lihî

Râmûzü'l-Ehâdis'in ikinci cildinin son bölümünde müstakil olarak yer almış 701 rivayetten müteşekkil, çalışmamızın da aslını oluşturan eş-Şemâilu's-Şerîfe 'alâ kavlihî ev fi'lihî kısmı Mehmed Zâhid Kotku Efendi tarafından 1975 yılı Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleştirilmiş sohbetlerde şerh edilmiştir. Toplam 11 oturum halinde İstanbul/Fatih/İskenderpaşa Camii şerîfinde çoğunlukla Pazar ve nadiren de cuma günleri gerçekleştirilen bu derslerde, 701 rivayetin iki ay gibi kısa bir süre içerisinde izah edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin *Şemâil* derslerinin, kendinden önceki kısım olan *Râmûz*'un birinci bölümünde yer alan hadislerin ardından, sırası geldiği vechile okunduğunu, ilk *Şemâil* dersinde kullandığı "*Bundan sonra Efendimiz Hazretleri'nin hakkında...698 hadis okuyacağız*" ifadesinden anla-

³ Ali Kuzudişli, "Ramûzü'l-Ehâdis ve Nevâdir Hadislerin Dayanılmaz Çekiciliği", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. İhsan Günaydın vd. (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 513-520; A. Hikmet Atan, "Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî (K. S.)'de Sünnete Bağlılık ve Bunun Tekke Geleneğine Yansıması", *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür" Bildiriler*, ed. Hür Mahmut Yücer (İstanbul: 2014), 286-293; İbrahim Hatiboğlu, "Râmûzü'l-Ehâdis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/454-455.

maktayız.⁴ 11 dersin ilki 4 Mayıs 1975 Pazar günü, son ders ise 29 Haziran Pazar 1975 günü icra edilmiştir. 4 Mayıs Pazar günü icra edilen ilk derste 519-520 ve 521. sayfalar okunmuştur. Kitabın baskısında herhangi bir problem olmadığını varsaydığımızda derslerle ilgili şu tespitlerde bulunmak mümkündür: İlk derste yer alan sayfalara ait hadisleri okuduktan sonra 2. Derste 550. Sayfadan hadisleri okumaya başlamaktadır. Mehmed Zâhid Kotku Efendi, burada yaklaşık 30 sayfayı herhangi bir sebeple atmıştır. Ancak 4. Derse gelindiğinde 526 sayfaya tekrar dönmekte, atladıkları kısımdan derse devam etmektedir. Diğer yandan Kotku, ses çözümü yapılan ve aralıksız devam ettiği anlaşılan bu derslerde, *Şemâil*'deki hadislerin 374'ünü okumuş, 327'sini ise okumamıştır. 2. ve 10. dersler de haftası dolmadan cuma günlerinde icra edilmiştir.

Mehmed Zâhid Kotku Efendi *Râmûzü'l-Ehâdîs*'i ve incelenecek kısmı şu şekilde tarif etmektedir: “Kitap (*Râmûz*) iki kısımdan ibarettir. Birisi Peygamberimizin sözlerini nakleden kısım; burada bitmiştir. Bundan *sonraki kısımları Peygamber SAS'ın hayatına* aittir. Bir kere *kendisini tarif* eder. Kendisini tarif ettikten sonra, *neler yapmış kendisi bilfiil*, neleri işlemiş; onları tarif edecektir. Onun için ilk hadisi şerif:...”⁵ Bu ifadelerden yola çıkarak aslında harf sırasına göre düzenlenmiş rivayetler şu ana ve alt başlıklarda sınıflandırılabilir: 1. Hz. Peygamber'in Fiziki Özellikleri, 2. Hz. Peygamber'in Davranışları, a) Ahlâkî Özellikleri, b) İbadet Hayatı ve c) Beşerî İlişkileri.

Bu tasnife göre Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin derslerde okumadığı rivayetler dahil makalemize konu olan hadislerin dağılımı şu şekilde olmaktadır;

Hiz. Peygamber'in fiziki özellikleri	35 rivayet,
Hiz. Peygamber'in eşyaları	62 rivayet,
Hiz. Peygamber'in ahlâkî özelliklerine	86 rivayet,
Hiz. Peygamber'in namaz, oruç, zekât, hac, kurban, yiyecekler, içecekler, hadler, libas, nikah, tıb, vahiy, yemin, Kur'ân, dua ve zikir ana başlıklarına dahil edilebilecek pek çok ibadetin yer aldığı İbadet hayatına dair	461 rivayet,
Hiz. Peygamber'in beşerî ilişkilerine dair de	50 rivayet yer almıştır.

⁴ Mehmed Zahid Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyâtları* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1993), 38.

⁵ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyâtları*, 19.

Kimi rivayetler lafzen küçük farklılıklar dolayısıyla tekrar sayıldığından bu rakamlara dahil edilmemiştir. Tablodan anlaşıldığı üzere aslında eser şemâil konulu olsa da Hz. Peygamber'in fiziksel özelliklerinden bahseden rivayetlerin genele nispeten oldukça az olduğu söylenmelidir. İncelenecek bölümle ilgili bu değerlendirmelerden sonra Mehmed Zâhid Kotku Efendi hakkında bilgi verilmesi yararlı olacaktır.

2. Mehmed Zâhid Kotku'nun Hayatı, Ailesi ve Eserleri

Mehmed Zâhid Kotku Efendi 1897 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası İbrahim Efendi ve annesi Sabire Hanım, Kafkasya Şirvan'a bağlı Nuha göçmenlerindendir. Babasının soyu Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin annesi, kendisi üç yaşındayken vefat etmiş, bu annesinden biri Kudüs cephesinde 28 yaşlarında şehit olan Ahmed Şakir isminde bir ağabeyi, doğduktan henüz bir ay sonra vefat etmiş bir kardeşi vardır. Babasının Dağıstan muhacirlerinden Fatma Hanım'la gerçekleştirdiği ikinci hanımından üç kız kardeşi olmuştur. İbrahim Efendi 1929 yılında 76 yaşında vefat etmiştir.

2.1. Tahsili, Askerliği, Tasavvufi Yetiştirmesi ve Dinî Hizmetleri

Mehmed Zâhid Kotku Efendi ilk mektebi Oruç Bey iptidaisinde okumuştur. Bursa sanat mektebini okurken Birinci Dünya Savaşı sebebiyle 18 yaşında 14 Nisan 1914'te askere alındı. Ordunun Suriye'den çekilmesinden sonra İstanbul'a gelmiş, 10 Temmuz 1917 Cuma gününden itibaren de 25. Kolordu 30. Şubede yazıcı olarak askerliğine devam etmiştir. Kendisinin tutmuş olduğu günlük notlarından 1919 yılında halen asker olduğu anlaşılmaktadır.

Bu vesileyle başlayan İstanbul hayatı onun için bir dönüm noktası olmuştur. Günlüğünde yazdığına göre, 16 Temmuz 1918 Cuma günü namazını Ayasofya Camii'nde kılmış, şimdiki Valilik binası karşısındaki Gümüşhanevî Tekkesi'ne giderek Ömer Ziyâeddin Dağıstânî'ye intisap eder etmiştir. Ömer efendi'nin vefatından sonra yine aynı tekkenin şeyhlerinden Tekirdağlı Mustafa Feyzi Efendi'ye intisap etmiş, pek çok halvetle birlikte manevi gelişimine devam etmiştir. 27 yaşında tekleden hilafetle birlikte burada okutulan bazı eserlerin icazetini almıştır. Râmûzü'l-Ehâdîs, Hizb-i Âzam ve Delâilü'l-Hayrat bunlardandır.⁶ Tekke eğitimin yanı sıra Beyazıt, Fatih ve

⁶ Necdet Yılmaz, "Gümüşhanevî Dergâhı'nda Râmûzü'l-Ehâdîs İcâzeti Geleneği ve Mehmed Zâhid (Kotku) Efendi'nin Râmûz İcâzeti", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 21 / 41 (Aralık 2020), 73-91.

Ayasofya camii ve medreselerinde de derslere devam etmiş, bu yıllarda hafızlığını da tamamlamıştır. Bu esnada şeyhinin işaretleriyle çeşitli kasaba ve köylerde de dini hizmetlerde görev almıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte 30 Kasım 1925'te kabul edilen bir yasayla tekkeler kapatılmış, Mehmed Zâhid Kotku Efendi de böylelikle Bursa'ya dönmüştür. 1929 yılında vefat eden babasının yerine Bursa'nın İzvat köyünde 15-16 yıl sürecek imamlık görevine başlamıştır. Ardından Üftade camii imam hatipliğine tayin edilmiş, 1945-46'dan 1952 yılına kadar burada görevine devam etmiştir. Mustafa Feyzi Efendi'nin ardından Gümüşhanevi tekkesi postnişini olan Abdülaziz Bekkine'nin vefatı üzerine 1952 yılında İstanbul'a gelmiş ve Fatih'te bulunan Ümmü Gülsüm camiinde imamlığa başlayarak, tekke faaliyetlerinin de başına geçmiştir. 01.10.1958 yılında Fatih İskenderpaşa Camii'ne nakli gerçekleşmiş ve vefatına kadar burada irşad faaliyetlerine devam etmiştir.

2.2. Şemâil ve Ahlâkı

Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin şemâil ve ahlâkını, kendisinden sonra şeyhlik vazifesini de devam ettirmiş olan damadı Prof. Dr. Mahmud Es'âd Coşan şöyle anlatır:⁷ “Merhum uzunca boylu, şişmanca, heybetli, beyaz tenli, dolgun pembe yanaklı, uzunca ak sakallı, geniş alınlı, aralıklı kaşlı, irice başlı, gül yüzlü, sevimli, alımlı bir kimse idi. Gençken zayıf olduğunu, öksüzlükte yemek yerine yumurta içtiğinden iri vücutlu olduğunu gülererek anlatırdı. İlk görüşte insanda sevgi ve saygı uyandıran bir hali vardı. Tanıdığına tanımadığına selâm verir, güleryüz gösterir, gönül alırdı. İlk nazarda koyu kestane renkli görünen, fakat dikkatle bakılması imkânsız, esrarlı ve derin mânâlı gözleri vardı. Gözü içinde kırmızılık, sırtında ve karnında ise avuç içi kadar iri bir ben mevcuttu.

Hafızası çok kuvvetli idi, konuşması tatlı ve safiyâne idi. Çok kere halk telâffuzu kullanır, karşısındakine söz fırsatı tanır; kesinlikle bildiği bir şeyi bile sanki ilk defa duyuyormuş gibi yumuşak bir tavırla dinler, mânâlı ve nükteli cevap verirdi. Sohbetleri hoş, hutbeleri fevkalâde celâlli olurdu.

⁷ Onun şemâil ve ahlâkına dair bu anlatıların tasavvuf geleneğinde benzerleri görülmektedir. Selçuklu Sultanı Sencer b. Melikşâh'ın (ö. 552/1157) mektubu üzere Abdülhâlık Gücdüvânî (ö. 575/1179 veya 617/1220) tarafından, Yusuf Hemedânî'nin (ö. 535/1140) “Bizden, Allah Rasûlü'nün şeriatına uygun ne gördüyseniz yazın” şeklindeki izniyle yazılan şemâili için bk. Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî, *Hayat Nedir (Rutbetu'l-Hayât)*, çev. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 37-50.

Hutbe esnasında sesini yükseltir, ordu önündeki bir komutan gibi celâdetle ve irticâlen konuşurdu. Özel hayatında ev halkına karşı müşfik ve latîfeci davranır, kimseye doğrudan doğruya bir şey emretmez, telmih ve remiz ile söyler, anlaşılmazsa sabrederdi. Fevkalâde mütevazı idi. Kerametleri zâhir ve şöhreti âlemgir olduğu halde, talebelerine bile tepeden bakmaz, şeyhlik tavrı takınmaz, kendisini ihvânı arasında lâlettayın bir fert gibi görür, makamını ve kemâlini büyük bir maharetle gizlerdi. Kendi üstadlarına fevkalâde saygılı ve bağlı idi. Tekke arkadaşları olan yaşlılar, üstadının meclisine gittiğinde diz üstü oturup, baş eğip hiç ayak değiştirmeden edeple oturduğunu anlatırlar. Çok uzun ve derin düşünürdü, sohbetlerindeki buluşlara, teşbihlere hayran kalmamak mümkün olmazdı. Bir ayetin, bir hadisin üzerinde haftalarca, aylarca durup konuştuğu olurdu. Ele aldığı bir kimseyi terbiye edip yola getirinceye kadar büyük bir sabırla çalışırdı. İlk zamanlarda kusurlarına müsamaha ederdi. Yıllarca çalışır, yarı yolda bıkip bırakmazdı. Dostlarına vefâsı emsalsiz idi; onları ziyaret eder, arar sorardı. Akrabalarına karşı vazifelerinde kusur etmez ve onlara her türlü yardımı esirgemezdi.

Çok açık elli idi, verdiği zaman şaşılacak miktarda verir, geriye kalmamasından korkmaz, verdiğini doyururdu. Sofrasında ekseriya misafir bulunurdu. Hizmet edenleri bir vesile ile memnun eder, ziyaretçilere gülyüz gösterir, kapısını her zaman açık tutmağa çalışırdı. Gece ve sabah ibadetlerine çok riayet eder, talebelerini de bunlara teşvik eylerdi. İnsanın kalbinden geçirdiğini bilir, gelenin sormadan cevabını verir, istemeden ihtiyaç sahibinin muhtaç olduğu şeyi bağışlardı. Gönüllere ve rüyalara tasarrufu vardı. Bereket gittiği yere yağar; bolluk onunla gezer, en ücrâ, en kıtlık yerde o gelince nimet dolardı. Beraberinde seyahat edenler, tevafuklara, tecellilere, maddî ve mânevî hallere ve ikramlara şaşar, hayretlere düşerlerdi.”⁸

2.3. Vefatı

1979 yılında gitmiş olduğu Hicaz’da hastalanmış, 1980 şubatında Türkiye’ye geri dönmek zorunda kalmıştır. Aynı yılın 7 martında ameliyatla midesinin üçte ikisi alınmıştır. 1980 ramazanında orucunu tutmuş, hatimle teravih namazını kılmış, hac mevsiminde de yine hac için yolculuk yapmıştır. Ancak oldukça meşakkatli bu yolculukta önceki ameliyatından kaynaklı

⁸ Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin Eserleri*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2021), 46.

hastalığı şiddetlenmiş 6 Kasım 1980’de İstanbul’a dönmüş, bir hafta sonrası 13 Kasım 1980 yılında perşembe günü öğleye yakın ahirete irtihal eylemiştir. 14 Kasım 1980 günü cenaze namazı Süleymaniye Camiinde kılındıktan sonra caminin bitişiğindeki mezarlığa Kanuni Sultan Süleyman’ın türbesi arkasındaki *Bâb-ı Gümüüşhânevi* olarak anılan, hocalarının da medfun bulunduğu kabristana defnedilmiştir.

2.4. Eserleri

Mehmed Zâhid Kotku Efendi tebliğ ve irşat faaliyetleri yanında birçok eser kaleme almıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz. 1. Nakşibendiyye tarikatinin âdâb ve erkânı ile ahlâkî konulara dair *Tasavvufî Ahlâk* (I-V, İstanbul 1979); 2. İlmî ve ulemânın önemini hadislerle dayanarak açıklayan, âlimlerin siyasî ve sosyal alanlarda da etkin olması gerektiğini anlatan *Cennet Yolları (Hadislerle İlim)*. (İstanbul 1985); 3. Ana-Baba, Allah hakkına riayet, Hz. Peygamber’in ve ulemânın hakkı, evlâdın babasındaki hakları, karı koca hakları, komşu hakları ve millet hakları konularını da ihtiva eden *Ana Baba Hakları* (İstanbul 1991); 4. Müellifin son yıllarına ait bazı vaaz ve özel sohbetlerini ihtiva eden *Mehmed Zâhid Kotku (K.S.)’dan Özel Sohbetler* (İstanbul 1991); 5. Fıkıh-ı Ekber, el-Milel ve’n-nihâl, Sevâdü’l-a‘zam ve Şerhu’l-Emâlî’den ictibasları ihtiva eden, açıklamalarla zenginleştirilmiştir *Ehl-i Sünnet Akaidi* (İstanbul 1992). Kotku’nun diğer eserleri de şunlardır: Nefsin Terbiyesi (İstanbul 1983), Hadislerle Nasihatlar (İstanbul 1991), Müminlere Vaazlar (I-II, İstanbul 1992), Zikrullah’ın Faydaları (İstanbul 1992).⁹

3. Ahlâk Anlayışı

İlk asırlardan itibaren sûfilerin, ilim-amel birlikteliğinin farkındalığıyla İslâm’ın öğrenilmesi ve yaşanmasında vazgeçilmez örnek/model kabul ettikleri, dinin tebliğ ve beyanıyla vazifeli Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hayatını rehber edindikleri bilinen bir durumdur. İslâm dini Hz. Peygamber’in hayatında bilfiil görüldüğünden, sûfiler muhatapların ilâhî hitaba uymalarının yani tedeyyünün, objektif zeminini de bu şekilde ortaya koymuşlardır.¹⁰ Hz. Peygamber’i “numune-i imtisâl”, “üsve-i hasene” gördüklerinden, ha-

⁹ Mahmud Esad Coşan, *Mehmed Zahid Kotku* (Ankara: Server İletişim, 2008), 11-16, 19, 24, 30, 31, 38, 59, 93, 117, 135; Mahmud Esad Coşan, “Mehmet Zahit Kotku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/227-228.

¹⁰ Tahsin Görgün, *Anlam ve Yorum Dinî Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016), 157.

disçilerin “sünnet” tanımına uygun olarak¹¹ ibadetlerinin yanı sıra âdet-i seniyyeleri dahil, sîret-i seniyye, şemâil-i şerîfeleri veya daha genel anlamda hadis-i şerîflerine uyarak Onu takip etme gayretinde olmuşlardır.¹² Bahsedilen gayrete sahip isimlerden birisi de, verilecek örneklerde açıkça görüleceği üzere Mehmed Zâhid Kotku Efendi’dir.

O, Allah’ın rızasını, hoşnutluğunu hedeflemekte, dolayısıyla da ahlâkların tasfiyesinde Allah korkusunun gönüllere işlemesini gerekli görmektedir.¹³ Bunun da iki yolu olduğundan bahisle, “*ilk yolun cehri zikirle riyazetlere devam etmek; ikinci yolun ise sünnet-i seniyyeye uygun mücahedelerle birlikte zikrullahı fazlastıyla sayu gayret eylemek*” olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Bahsettiği yollardan ikincisini tercih ettiği anlaşılan Mehmed Zâhid Kotku Efendi’nin ahlâkın tasfiyesi ve nefsin terbiye edilmesi hususunda temel yaklaşımı: “*Kur’ân-ı Kerîm’e ve sünnet-i seniyye’ye uygunluk ve ittiba, fikhun âdab kısmının vurgulanmasıyla nefis terbiyesi*” şeklinde özetlenebilir.¹⁵

Mehmed Zâhid Kotku Efendi’nin bu temel yaklaşımını destekleyen görüşlerini Şemâil derslerinin değişik kısımlarında yaptığı açıklamalarda görmek mümkündür. Kitabın sonunda yer verilen, Gümüşhâneli Ahmed Ziyâüddîn Efendi’nin ilm-i hadis hakkında kaleme aldığı elli faziletin izahında kurduğu şu cümleler onun zikredilen yaklaşımını ortaya koyması açısından önemlidir: “*Onun için aziz kardeşler, ömrümüzün kıymetini bilelim, boşa harcamayalım!.. Boşa gitmesin. Boşa gitmemesi için hem Kur’an’ın yolundan hem hadisin yolundan ayrılmamak lâzım!.. Kur’an’la hadis birdir. Nasıl ki, bir ceset var vücutta, bir de ruh var... Bu ceset ve ruh sayesinde bu hayat devam eder. Bunların bi-*

¹¹ Hüseyin Hansu, *Hadisçilik ve Kur’âncılık Kıskaçında Kur’ân ve Sünnet*, (İstanbul: Hikav Yayınları, 2022), 9.

¹² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Münkız mine’ d-Dalâl- Dalâletten Hidayete*, çev. Şemsettin Yeltekin (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2015), 81. Allah Rasûlü’nün ibadet ve âdetlerinin sünnetten sayıldığı ve sünnetin hikmetlerinden bazılarına dair açıklamalar için bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Dinde Kırk Prensip*, çev. Abdulhalik Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004), 148-165; Emrullah Bolat, “Tabakâtü’s-Sûfiyye”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* / 8 (Haziran 2021), 229-239.

¹³ Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk* (İstanbul: Server Yayınları, 2017), 1/153-157.

¹⁴ Mehmed Zahid Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, (İstanbul: Server Yayınları, 2011), 50-51, 252; Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, 1/49-126, 159-172; 2/81-128. Ayrıca bk. Taha Abdurrahman, *Dinî Amel ve Akıl Yenilenmesi*, çev. Mehmet Emin Güleçyüz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2021), 226-232.

¹⁵ Coşan, *Mehmed Zahid Kotku*, 72, 80, 81, 84, 86, 95.

risi olmadığı zaman, hayat söner. Kur'an'la hadis, ikisi bir vücuttur. Yalnız birisini alırsan, olmaz. Onun için, ahir zamanda ükelâ diyeceğimiz bazı insanlar gelir. Ona hadisi okursun. "Sen bırak o hadisi, bana Kur'andan delil getir!" dedi miydi, gitti gürlüğe o adam... Çünkü, hadistir Kur'an'ın tefsiri... Hadisten Kur'an anlaşılır. Hadisi bırakıp da kendi kafandan Kur'an'a mânâ verersen, zındıksın; eğer isabet etse dahi!.. Mânâyı isabet etse dahi makbul değildir, merduttur. Niçin?.. Kur'an'ın müfessiri Rasûlüllah'tır."¹⁶

Yine O, Hz. Peygamber'in aşura orucuna dair rivayetin öncesinde ilim-amel bütünlüğüne işaretin yanı sıra sünnete atfettiği değeri ortaya koyan şu ifadelerle yer vermektedir: "Hayat-ı Peygamberîdir okuduklarımız... Hayat-ı Peygamberî SAS, tasavvufun köküdür. Tasavvufun kökü, Rasûlüllah (sas)'ın hayatıdır. Tarikatın mümkirleri, --Allah hepimizin hakkında hayırlar nasib etsin-- âkıbetleri çok acıdır. Çünkü tarikat, Rasûlüllah'ın hâline uymaktır. Tasavvuf zâten laf değil, hal ilmidir. Kal ilmi değil, hal ilmidir. Hal, Rasûlüllah (sas)'ın halidir. Gaye, Rasûlüllah SAS'in haline kendimizi uydurabilmektir. İşte ne zamandan beri okuyoruz; namazı, orucu, zekâtı, haccı...vs. Bütün hallerine insan kendini uydurabiliyordu, en bahtiyar insan odur."¹⁷

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber'in ramazan ayı girdiğinde esir azat ettiğini, kendisinden istekte bulunanların isteklerini karşıladığını bildiren rivayetin ardından yaptığı açıklamalarla da hem hadis-i şerifleri nasıl değerlendirdiğini hem de hadislerin Müslümanın hayatındaki rolüyle, keyfiyetiyle ilgili olabilecek şu yorumlarda bulunmaktadır: "Bu okuduğumuz hadis-i şerifler... Peygamber (sas)'ın hayatındaki harekâtı tesbit edilmiş zamanında... Nasıl yapmış, nasıl yatmış, nasıl kalkmış, nasıl oturmuş, nasıl yemiş, nasıl içmiş?.. Bu gayet güzel bir şekilde tesbit edilmiştir. Dünyada bu devlet hiç kimseye verilmemiştir. Hiç kimsenin böyle hayatı tesbit olunmuş; daha dünya görmemiştir böyle bir şey... O zamanki insanlar, üzerinde gayet titizlikle durmuşlar, Efendimiz'in her halini gayet güzel bir şekilde tesbit edip bize emânet etmişler... Allah hepsinden razı olsun... Bize yakışan şimdi, bu dinlediğimiz tesbit edilmiş hayatı, kendimize mümkün merteye mal edebilmek; onun yaptığını yapabilmeye çalışmak... Yerken nasıl yiyormuş?.. İçerken nasıl içiyormuş?.. Misvağı nasıl kullanıyormuş?.. Helâyâ nasıl gidiyormuş, nasıl okuyormuş?.. Çıkarken nasıl çıkıyormuş, neler okuyormuş?..

¹⁶ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 352.

¹⁷ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 265.

Bunlar, hepimizin bilmesi ve yapması lazım olan şeylerdir ki, Efendimiz'in bunları bize ta'lim buyurmasının sebebi, "Siz de böyle yapın!" demektir. Bunu okumaktan maksad, bunları yapabilmeye çalışmaktır."¹⁸

Mehmed Zâhid Kotku Efendi'ye göre bu modele göre şekillenmek ise zaman ve gayret isteyen bir şeydir: "Hadis ile meşgul olan insan --gerek dinlemek ve gerek okumak sûretiyle-- hem mütevâzi olur hem de alçak gönüllülükle beraber, Allah-u Teâlâ'nın mahlûkuna da şefkat ve merhamet eder. Büyüklemez, kibirlenmez. "Üstün makamlara nail oldum, şöyle servete nâil oldum." diyerekten, olamayanları hor görmez. Rıfk ile muamele eder. Dâimâ hakka ittibâ eder. Çünkü her gün, "Rasûlüllah şöyle yaptı, rasûlüllah şöyle etti." diye okuyor. Kendisini ona mümkün merteye uydurmağa çalışır. Bir günde olmaz tabii bu... Bir günde olmaz, senelere muhtaç... Okudukça, okudukça; bugün bir parça, bugün bir parça... Binâlar da taş taş üzerine koya koya binâ oluyor; birden oluyor mu?... Bir taş koyuyoruz, bir daha koyuyoruz; derken bir binâ oluyor. Sökerken de böyle..."¹⁹ Bu düşünceyle olsa gerek Mehmed Zâhid Kotku Efendi son dersinde şu cümleleri kurmaktadı: "Elhamdülillah şimdi bu kitabımızı bitirdik. Tekrarını yapmak, yine bitirmek isteriz; Cenâb-ı Hak onu da nasib etsin... Ve bu hususta ne kadar hatalarımız, kusurlarımız varsa, Cenâb-ı Hak hepimizi affetsin, mağfiret etsin... Niyetimizi de ah-sen-i kabul ile kabul buyursun..."²⁰

3.1. Yöntemi

Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin Şemâil sohbetlerinde hadis-i şerifleri şerh ederken Gümüşhânevî'nin Râmûzü'l-Ehâdis şerhi Levâmiu'l-Ukûl'un yanısıra Suyûtî'nin Camiu's-sağîr'ine Münâvî'nin yazdığı Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi i's-sağîr'inden istifade ettiği anlaşılmaktadır. O, hadisleri tercümeden sonra kısaca izah ederek güncel meselelerle irtibatlandırmaktır.

İzahlarında, a) diğer hadis-i şerifleri,²¹ b) sahâbe-i kirâm'ın hayatlarından örnekleri kullanmakta²² ve c) evliyaların menkıbelerinden kesitler sunmak-

¹⁸ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 131-132.

¹⁹ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 350.

²⁰ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 357.

²¹ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 21, 30

²² Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 49, 211, 212.

tadır.²³ Rivayetlerin güncel hayatla irtibatını kurarken üslubu buyurgan ve üst perdeden değil, "biz günahkâr kullar, Allah kusurlarımızı affetsin..." vb. ifadelerle sûfilîğin en belirgin özelliği olan mütevazî bir profil çizmektedir. Derslerinin uygun yerlerinde hatıralarından da bahsetmektedir.²⁴ Bazı derslerinde kitabı okumaya ara vererek, İmam Gazâlî'nin *Eyyühe'l-Veled, Min-hâcu'l-Abidîn* gibi eserlerinden bahisler de okumaktadır.²⁵

Gelecek sekiz başlıkta Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin hadis-i şerifleri yorumlarken dikkatimizi çekmiş hususlar, başlıklar altında, yeterli oranda örnek zikredilerek değerlendirilecektir.

3.2. Hz. Peygamber'e İttiba Hususundaki Yorumlar

Mehmed Zâhid Kotku Efendi'ye göre söz sahiplerinin sözlerinin tesirli olması ancak Hz. Peygamber'e ittibayla mümkündür. İçki yasağının Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilmesinden sonra yaşananları anlatarak: "Herhangi bir mü'min ki, muvahlid ki, Rasûlullah Aleyhisselam'a uyar; onun da sözü aynı şekilde tesir eder. Uymadıktan sonra, bülbül gibi söylenirsin durursun, fakat bir tesiri olmaz" demekte, sözün tesirini Hz. Peygamber'e ittibayla irtibatlandırmaktadır.²⁶

Peygamber Efendimizin kabağı sevdiğine dair rivayetin ardından kullandığı: "Şimdi kabak mevsimi, kabağı da biraz fazla yemeli... Efendimiz sevdiği için yâni..." ifadeleri de onun ittibayı ne şekilde değerlendirdiğine delil sayılmalıdır.²⁷

"Abdestli iken hanımlarını öperse abdest almazdı" rivayetini değerlendirirken de Hz. Peygamber'e ittibanın bazı istisnalarını, ona ait hasâisin varlığıyla izah etmektedir: "Cenâb-ı Peygamber'in her halini taklid etmeğe, bize müsaade yoktur haa!.. Ona diyorlar ki, hasâis-i Peygamberî... Rasûlüllah Efendimiz'in yaptığı şeyler kendisine mahsus... Meselâ yatar uyurdu da uykusunda gözleri kapalı ama, gönlü uyumuş değil idi. Abdesti bozulmazdı yâni...Şimdi burda diyor ki,

²³ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 96.

²⁴ Şam müftüsü ziyareti için bk. Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 352.

²⁵ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 268, 269.

²⁶ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 28.

²⁷ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 57.

"Cenâb-ı Peygamber abdest alır, abdest aldıktan sonra beşeriyet iktizâsı hanımlarını öperlerdi. Öptükten sonra da yeniden abdest almadan namaz kılarlardı. Yâni, öpmekle abdesti bozulmuyor. Fakat o hasâis-i Peygamberiyedendir. Biz yapsak, abdestimiz bozulur. Çünkü, kendimize hâkim değiliz."²⁸ Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber'e mahsus hallere dair benzer yorumları başka meseleler için de yapmaktadır.²⁹

3.3. Ahlâk Konulu Yorumlar

Ahlâk konulu ikazlar da Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin yorumlarında dikkat ettiği önemli meselelerdendir. Kotku, Hz. Peygamber'in fukara hürmetine dua istemiş olduğunu bildiren rivayetin ardından şu ifadelerle zenginlik eleştirisi yapmıştır: "Halbuki biz bugün, bu fukara-i müslimîni hor görmekteyiz. Fukara mı bir insan; onu hor görüyoruz. Halbuki en kabahatli biziz. Onu o hale düşüren yine biziz. Bugün o günkü gibi de değil... Bugün --elhamdül lillâh-- çok bolluk var. Biz bir araya gelsek, memlekette bir tane fukara kalmaz!.. Hepsine hem ev yaparız hem de iş buluruz hem her şey olur. Dilenecek, aç kalacak kimse kalmaz memlekette... Ama bütün kabahat, varlık sahipleri keyiflerine çekilmişler kenarlarında, bana ne deyip yatıyorlar."³⁰

Herkese gücü nibetinde teklifte bulunmaya yönelik tasviyeleri içeren rivayetin ardından Mehmed Zâhid Kotku Efendi, tarikata mahsus bir usul olan zikir dersi telkiniyle ilgili kolaylaştırma konulu şu irtibatı kurmaktadır: "Şimdi bizim dervişlikte bir usul var: Şu kadar "Allah" diyeceksin, şu kadar tesbih çekeceksin... Fakat herkesin gücü bir değildir ki!.. O adam bunu belki bugün yapar da yarın yapamaz. Belki hiç yapamaz. Herkesin gücüne göre ders vermek lâzım!.. Cenâb-ı Peygamber de kendisine gelip, mübayaa edip İslâm olanlara, güçlerinin yettiği nisbette tembihlerde bulunurlardı."³¹ Benzer yaklaşımı namazda kıraat meselesinde de sergilemektedir.³²

²⁸ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 263.

²⁹ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 306-307, 330.

³⁰ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 83.

³¹ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 113.

³² Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 114.

Söziün kısa tutulmasını tavsiye eden bir diğer rivayetin ardından bu önemli ahlâkî ilkeye işaretlerle şunları söylemektedir: “Çünkü, çok söz ömrü zayi eder. Bu bir felakettir zaten...Allah affetsin cümlemizin kusurunu... Bu kahvehaneler icad olmuş, gazinolar icad olmuş, halk orda istirahat edeceğim diye gider. İster okusun bir şey --gazete vs.-- ister okumasın, orda ömür boşa gider. Allah dese de boşa gider, ne derse de boşa gider. Boş lafları çok ediyor ömrü zayi ediyor. Paraların ziyâından ödümüz kopar, 5 kuruşumuz kaybolursa acırız, 5 liramız kaybolursa acırız. Beş yüz liramız, beşbin liramız kaybolursa acırız. Fakat bir dakika ömrü, acaba yüz milyarca para ödeyebilir mi? “Yüz milyar lira vereyim de sana, şu bir dakikanı bana ver!” deseler gelir mi elimize?.. Gitti gider. Binaen aleyh ömrün zayıyatı varidatların, servetlerin zayıyatından çok acıdır. Onun için çok müteyakkız olmalı, bir anını bile zayi etmemek için uyanık bulunmalıdır.”³³ Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber’in uzun süre suskun olduğunu bildiren rivayetin ardından da benzer izahlarda bulunmakta, ahlâkî Kur’ân olanların özelliklerine işaretlerle günaha sebep olacak konuşmalardan kaçınmayı telkin etmektedir.³⁴

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber’in “Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir” hadisi şerifinden sonra da mümin kardeşliğine engel teşkil eden ahlâkî problemlerle ilgili şu ikazlarda bulunmaktadır: “Kusurlarımız çok tabiatıyla... Kusurlarımız çok olduğu için, bu dağınıklık kalbimize gelmiş; kalbimizden şimdi çıkmıyor işte artık... Sen sen, ben ben... Sen beni beğenmiyorsun, ben seni beğenmiyorum... Sen ayrı bir hizip, ben ayrı bir hizip... Olur mu böyle Müslümanlık?..”Elmüslimû kel bünyân” “Elmüslimû kel cesedil vâhid.” Bir cesed, bir binâ nasıl?.. Şimdi burada ufacak taşlar var... Kumlar da var, ufacak ufacak... Kocaman taşlar da var. Şimdi o koca taş dese ki, “Senin burda ne işin var, git burdan!” Gitti miydi, o koca taş durmaz orda, o da yuvarlanır. Çünkü, o koca taşı tutan ufak kum parçaları... Değil mi efendim?.. Demiriyle, çeliğiyle birbirine bağlanıyor; güzel bir şey meydana geliyor. Sen ayrılırsan, ben ayrılırsam, nasıl olur bu binâ?..Allah kusurlarımızı affetsin... Bu kadarcık şeyi biz Müslümanlar henüz idrak mı edemiyoruz?.. İdrak etmemek kabil de değil... İdrak ediyoruz ama, içerde ne kadar bir inatçılık var ki, nal diyor da mih demiyor... Merkep köprüden gelir, bir türlü geçmez. Niçin?.. İnadı var işte... Biz de bu inadımızdan dolayı birbirimizle kaynaşamıyoruz vesselâm... Allah kusurlarımızı affet-

³³ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 115; Ömrün kıymetiyle ilgili bk. Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, 5/407-409.

³⁴ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 208.

sin...Onun için, gece dualarında yalvarırken, "Yâ Rab! Beni affet ama bu millete merhamet eyle yâ Rabbi!.. Bu millet İslâm milletidir. Senin peygamberine iman etmiştir. Kitabını da canı gibi sever. Kusurlarından dolayı bunları muâheze etme yâ Rabbi!.. Gönüllerini bunların birleştir yâ Rabbi!.. Bu millet yine bir araya gelsin..." diyerekten yalvaralım Allah'a...Şimdi bazı gazetelerde okuyoruz: "Kırk milyon kardeş olacak!" Nasıl olur canım?.. Gönüller birleşmeyince kırk bir araya gelmez. Evvelâ gönüllerin bir araya gelmesi lâzım!.. Gönüllerin bir araya gelmesi için de kötülüklerin ortadan kalkması lâzım! Birisi Rus kafası, birisi Çin'in kafası, birisi Amerika'nın kafası, birisi İngiliz'in kafası... Olur mu?.. İslâm kafası lâzım!.. Peygamber'in istediği bu kafa bulunması lâzım... Bu kafa olmadıktan sonra, perişanlıktan başka bir şey yok..."³⁵

Hiz. Peygamber'in ashabından birini üç gün görmediğinde onu soruşturmasıyla ilgili rivayetin ardından beşerî ilişkilerin temelini belirleyen şu cümleleri kurmaktadır: "Bak, Peygamber nasıl gözetliyor ihvânını; sen de böyle kardeşlerini, dostlarını, ahbablarını aramak, sormak mecburiyetindesin. Eğer bir sıkıntısı, darlığı varsa, onu halletmeye çalışacaksın. Her halde, ona yardımcı olmak vazifesiyle mükellefiz."³⁶

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hiz. Peygamber'in az yemekle yetindiğine dair rivayetin ardından Müslümanın sabırlı olması gerektiği vurgusuyla şunları söylemektedir: "Var mı şimdi bu günlerde oruç tutanımız?.. Azıcık günler uzadı diyerekten, oruç tutamıyoruz. Halbuki Resûl-i Ekrem bir gün aç, ertesi gün daha, bir gün daha... Yok nafaka... Niyet ediveriyorlar. Halbuki burada oruçtan da bahsetmiyor. Yâni, hâliyül batn, karınları boş... İster oruçlu ister oruçsuz... Yiyecek şey bulunmuyor ve o sebepten de bu gece yatıyor, "Allah kerimdir!" diyor. İkinci gece yatıyor, "Allah kerimdir!" diyor. Ama halini kimseye söylemiyor!.. "Ben akşam aç kaldım yâhu! Yok mu birinizin evinde ekmeğiniz, yemeğiniz?.." Biz hepimiz yaparız. Meselâ, akşam ekmek kalmadı. "Komşu! Biraz bize ekmek verir misin?.. Bizim ekmeğimiz kalmamış." filân deriz. O, hiç haber vermiyor kimseye... Sabrediyor. Onun için, insanda çeşitli haller olur; hastalık, maraz, dert, musîbet, belâ çeşit çeşit... Bunların hepsine sabretmekle mükellefiz. Bunu dert yanmak için, "Yâhu

³⁵ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 152.

³⁶ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 171.

şöyle oluyor, böyle oluyor, şu rahatsızlığım var, bu rahatsızlığım var..." diye şikâyet, derdin artmasına sebep olur."³⁷

Mehmed Zâhid Kotku Efendi Hz. Peygamber'in büyük küçük herkese selam verdiğinden bahisle "Fakat şimdi ne kadar acayip bir şey ki, büyükler katiyyen küçüklere selâm vermezler. Biraz büyüdü müydü, mutlaka küçük verecek selâmı... O da ya alacak ya almayacak. Alırsa ne âlâ ama, alan da pek seyrek olur. Hele bugünün öyle büyüklük taslayanlarında" ifadeleriyle kibirle ilgili tenkitte bulunmaktadır.³⁸

Hz. Peygamber'in haset, kin, hırs gibi hastalıklar dahil beş şeyden Allah'a sığındığını haber veren rivayetin ardından söyledikleri de onun ahlâkın tasfiyesinin imkânına dair görüşünü işaret etmesi açısından önemlidir.³⁹ "Her mahlûkun bir tıyneti var... Aslan, vurdu mu parçalar. İnsan da parçalar ama, insanın islâh olma kabiliyeti var... O kötü huyunu bırakabilir. Eğer o kötü huy bırakılmasa, ahlâkların tasfiyesine lüzum kalmaz. Kitaplara da lüzum kalmaz, hocalara da lüzum kalmaz. Herkes yaratıldığı gibi yaşamağa bakar. Halbuki, o ahlâkların tasfiyesi imkânı olduğu için, kitaplar okuyacaksın, kendini ona göre hazırlayacaksın, şu olacak, bu olacak... Kötüyü bırakıp, iyiyi almakla mükellefiz. Nasıl ki, her şeyde iyiyi arıyoruz, kendimize de iyiyi aramak vazifemiz. Kötülükleri atıp, iyilikleri alabilmemiz için, her gün kendimiz hesaba çekmek lâzım!.. Her akşam yatmadan evvel, "Ben bugün neler yaptım yahu?.. Şu hatam var, bu hatam var, şu kusurum var... Aman yâ Rabbi, bana kuvvet kudret ver de bir daha yapmayayım bunları..." der, ona karşı tevbe ve istiğfar eder, Cenâb-ı Hakk'a yalvarır... Bir daha yapmamağa çalışır. Onun yerine, onun iyisi neyse, onu yapmağa çalışır. Derken, bakarsın bir gün en iyi bir adam olmuş olur."⁴⁰ Kotku'nun kaleme almış olduğu zikri geçen eserleri de bu görüşünün birer yansıması sayılmalıdır.⁴¹

³⁷ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 246.

³⁸ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 55.

³⁹ Ahlâkın tasfiyesinin imkânı hakkında görüşler için bk. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol, (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 47-51.

⁴⁰ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 255.

⁴¹ Bazı kötü huylar ve kurtulma yolları için bk. Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufi Ahlâk*, 5/127-386.

3.4. Temizlikle İlgili Yorumları

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber'in dış temizliğiyle ilgili misvak kullandığını bildiren rivayetin ardından şunları söylemektedir: *"Misvake çok ehemmiyet verirlerdi. Dört rekâtta veyahut iki rekâtta bir selâm veriyoruz ya, o selâmdan kalkınca, misvaki ceplerinden hemen çıkarır, ağızlarını misvaklerle, yine yerine kor, "Allahu ekber!" der, namaza dururlardı. İkinci selâmdan sonra, tekrar bir daha misvakler, yine öyle dururlardı. Yani, biz abdestten abdeste misvaklıyoruz; o kadarı kâfi değil. Daima, ağızlarından misvak hiç eksik olmamış demek ki."*⁴²

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber'e melek geldiği için soğan, sarımsak türünden şeyleri yemediğini bildiren rivayetin ardından üç sayfa kadar uzunca yorumda bulunmakta, günün problemi olarak görülen sigara alışkanlığıyla irtibat kurarak şu yorumlarda bulunmaktadır: *"Şimdi, soğan sarımsak gıdamız bizim, yiyoruz. Pişirerekten yiyoruz, bazan çiğ de yiyoruz. Sarımsağın çiğini ilâç diyerekten de yediriyorlar. O zaman tabii sigara yok... Sigara bilinmiyordu o zaman... şimdi sigara denilen ot çıktı. Çıktı da şimdi Cenâb-ı Peygamber olsaydı acaba, sigaraya ne derdi ki?... Ne derdi acaba?... Bir tabak'ın (derinin) kokusunu her gün geçen duymuyor, burnu alışıyor ona... Sigara içen de sigaranın kokusuna alışmış, kokmaz ona... Fakat içmeyene çok fena kokar. Halbuki, sigara da adamı sarhoş eder. Eğer üç-beş sigarayı iç, bak ondan sonra... Hele ramazanda, iftardan sonra aç karnına iç; bak nasıl adamı sarhoş ediyor. Gördüm gözümlerle de içenlerden... Düştü bayıldı adam, kendine hakim olamadı. Alışmış, onu içiyor du. İftardan sonra bir-iki tane içince sarhoş olup gidiyordu."*⁴³

3.5. Yiyecek/İçecek/Eşya ile İlgili Yorumları

Hz. Peygamber'in en çok sevdikleri tirit yemeğiyle ilgili rivayetin ardından kullandığı cümleler Kotku'nun yeme alışkanlıklarıyla ilgili uygunsuz davranışlara dair şu tenkitleri içermektedir: *"Bazen de 'Suyunu çok koyun da komşulara da verin, isteyenlere de verin!' derlermiş. Misafir gelirse o da onunla karnını doyurabilir. Allah bizi affetsin... Evvelâ çorba olacak, arkasından bir etli olacak, arkasından işte bir zeytinyağlı olacak, arkasından bilmem ne olacak... Pilav da yanı başında bulunacak... Arkasından da tatlısı olacak... Onun için böyle nefislerin hak-*

⁴² Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 173.

⁴³ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 224.

kından gelmek mümkün olur mu hiç?.."44 Benzer yorumları Hz. Peygamber'in tek öğün yemek yediğini bildiren rivayetin ardından da yapmaktadır: "Yemek yeyip de bizim gibi tatl, tuzlu, baklavalı, börekli değil de; arpa ekmeğinden mübarek karınlarını doyurdıkları malüm. Fakat bunu sabahleyin yediklerinde, bir daha akşama yemezlermiş. Vücudun yapısını kendimiz bozuyoruz. Üç defa yemek suretiyle, belki dört defa yemek suretiyle vücudu o şeye alıştırtıyoruz. O şeye alıştıktan sonra da bir daha önüne geçemiyoruz. Halbuki ona bir gıda yetiyor. Bir kere yediğimiz yemeğin gıdası 24 saat vücuda kâfi gelir. Kâfi gelir ama, alışmamışız biz..."45

Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin sofrada önüne ne konulursa şikâyet etmesizin yemekle ilgili söyledikleri de bu bağlamda değerlidir: "Allah cümlemizi affetsin... Çünkü derste miydi, evvelki derste miydi; kendisi akşam yemeğini yediği vakitte, sabah yemeğini yemez; sabah yemeğini yediği vakitte, akşam yemeğini yemezlerdi. Yâni günde bir kere taam yetermiş bir insana... Peki işçi insan olursa, ona iki defaya müsaade vermişler. Allah bizleri affeylesin. Sonra çok burnu büyüklük yapıyoruz. Bir yere misafir gittiğimiz vakitte --Allah eksikliğini göstermesin...-- böyle bir arpa ekmeğini koysalar; tellallık yapar, yüzüne bakacak bir hal bırakmazdık adamda... O Peygamber (s.a.s.) arpa ekmeğine icabet etmişler. Yağ da öyle, taze olur da hani, herkes sever. Fakat sıcak memleket orası... Sabah yemeğini pişirirsin; daha ocaktan çıkmadan, sıcak havada yemek ekşir. Öğle yemeğini pişirirsin; daha hemen tencereden iner inmez ekşiyoverir yemek, durmaz. Fakat öyleyken, Cenâb-ı Peygamber bunları güzelce yerlermiş."46

Yemeğin yere serilerek yenmemesiyle ilgili de "Biz maalesef bunu yapamıyoruz. Geçen bir derste de geçmişti. "Sofraların altına kasnak denen şeyi de koymayın!" diyor. Ama biz, "Ekmeğe hürmet, yemeğe hürmet" diyoruz, ona kendimizce bir ad takmışız. Halbuki o büyüklük alameti olan bir şey...Bugün de onun yerine masalar çıktı. Çatalla, kaşıkla, bazan da ayakkabılarıyla buralarda oturarakten yiyorlar ki, bu Müslümanlığın şiarına yakışmaz" diyerek, eleştirilerde bulunmaktadır.47

44 Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 34.

45 Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 117. Tokluğun âfetleri ve açlığın kerametleriyle ilgili bk. Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufi Ahlâk*, 3/153-157.

46 Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 71-72.

47 Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 76.

Hız. Peygamber'in hasır üzerine secde ettiğini bildiren rivayetin ardından yaptığı yorumlar da Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin günümüz insanının eşya kullanımına dair eleştirilerini içermektedir: *"Fakat, Cenâb-ı Peygamber onlara da secde etmiş; yâni onun üzerinde de namaz kılmışlar, bizim titizliğimize mukabil..." Aman, basma benim seccademe!.. Aman kaldır ayağını, basıyorsun!" diyerekten, ekseriyetle görüyoruz Kâbe'de... Seccadesini yayıyor insan, başkaları da seccadesine basmasın diyerekten, seccadeyi önüne topluyor... Halbuki o adamın ayağında pislik yok ki; olsa olsa, toz oluyor. Toz da fena bir şey değil tabiatıyla... Bu titizlik tabir olunan bir hal bizde...Cenâb-ı Peygamber bunları yaparken, "O titizliğe lüzum yok, işin iç yüzüne bakın, içinizi temizleyin!" demek, istiyor."*⁴⁸

3.6. Fıkhi Muhtevalı Hadislere Ait Yorumlar

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, ilgili kısımda yer alan fikhî muhtevalı rivayetlerin ardından bazı önemli yorum ve tenkitlerde bulunmaktadır. Yorumlarında Hız. Peygamber'e mahsus davranışların varlığından bahsederken, mezhep imamlarının meselelere dair görüşlerindeki farklılıkların malcul karşılanmasına ve bunun bazı sebeplerine değinmektedir.⁴⁹

Ona göre Hız. Peygamber'in yüzüğünü kimi zaman sağına kimi zaman soluna takması iki tarafa takmanın da cevazına işaret içindir.⁵⁰ Hız. Peygamber'in abdest aldıktan sonra eşlerini öptüğü halde abdestini tazelemeyişi de Rasûlüllah (s.a.s)'e has bir durumdur. *"Bize göre ise, böyle bir hal abdestimizin bozulmasına sebep olabilir"*. Gerekçesi ise böyle hallerde, nefislerde meydana gelecek uyanıklık ile vücuttan mezî gelebileceği endişesidir.⁵¹

Namazın ardından Hız. Peygamber'in sağa veya sola çekilerek namazına devam etmesinden bahseden rivayetin ardından yapılan tenkit de önemlidir: *"Araplar bunda daha ileri gitmişler, ifrat etmişler; namaz kıldıktan sonra mihrabtan çıkıyorlar. Halbuki ona dair bir şey görmedik. Belki, İmam-ı Hanbeli Hazretleri'nin kitaplarında böyle yazılmış olabilir. Bu sefer Haleb'e gittik. İkinci namazını camide kıldık. Namazdan sonra baktım, imam efendi mihrabda yok... Yahu dua ede-*

⁴⁸ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 85.

⁴⁹ Müçtehid imamların *"Hadisi Terk Etmelerinin Sebepleri"* için bk. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Teymiyye, *Müçtehid İmamların Savunusu*, çev. Abdurrahim Aytaç, Dr. Tahsin Kazan, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2019), 22-46.

⁵⁰ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 43.

⁵¹ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 51.

ceğiz hani biz, imam efendi de önde duracak tabii. Baktık ki imam yok. Nereye gitti?.. Baktım geride bir yerde oturmuş, orda kendisi duasını yapıyor. Yatsıda baktık, yatsıda yine yok. Niçin?.. İşte buna imtisâlen... Ama burda ya sağa ya sola diyor. İfrat ve tefrit vardır ya; ifrat ve tefritin ortasındadır elhamdül lillâh işimiz.”⁵²

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, abdest aldıktan sonra kılınan namazdan bahseden rivayetin ardından “Buna abdest namazı ‘tahiyyetül vüüdâ’ diyorlar. Kerahat vakti olmamak şartıyla, bu müstehabdır. Fakat Şafîiler kerahat vaktini tannamazlar; bu sünnettir diyerekten abdestin arkasından, o iki rekât namazı mutlaka kılarlar” ifadelerini kullanmakta bundan farklı bir açıklama getirmemektedir. Yorumlarından bu nafile ibadeti teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu rivayetten biraz sonra nakledilen, Fatiha suresinden sonra “âmin” denilmesini ve ilk saftakilerin de bunu duyuyor olmasını bildiren rivayetin ardından yaptığı açıklamalar, Mehmed Zâhid Kotku Efendi’nin rivayet-mezhebi görüş farklılaşmasında mezhep imamlarına ittibayı gerekli gördüğüne dair düşüncelerine iyi bir örnektir: “Onun için Mekke-i Mükerrede okunduğu vakitte, --orda Şafîiler filân ekseriyette-- “Âmîn...” diye bir cınlar. Biz de iltihak ederiz onlara... Bizim de yapmamız belki lâzım ama, imamımız “Bunu gizli yapın!” demiş. Bunlar hadistir. Bunların hulâsası fıkıh kitaplarındadır. Bunlarla amel bize câiz değil. “Ben hadiste gördüm de bunu böyle yapayım!” olmaz. Fıkıhında ne dediyse onu yapacaksın. Bunlar süzgeçten geçiyor. Çeşitlisi var bu hadislerin; kaç çeşit gelmiş. Başka kitaplarda da var... Bunlar toplanmış, toplanmış; fakihler bunları ölçmüşler, biçmişler, “Böyle olacak!” demişler. Bize lâzım olan, o fakihin dediğidir. Hadiste okuruz, amennâ deriz; fakat amel, fıkıh kitabındaki karara göredir. Çünkü bizim kudretimiz yoktur ki, bu hadisin hangi hadislerle karşılaştığını bilelim.”⁵³ Benzer yorumları Hz. Peygamber’in hutbeye çıktığında cemaati selamlaması, Sabah namazının ikinci rekâtından sonra Şâfiilerin kunut duası yapması, Hz. Peygamber’in ikinci rekâta kalkarken biraz oturup duraklayıp öyle kalkmasından bahseden rivayetlerin akabinde de dile getirmektedir.⁵⁴

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber’in itikafından bahseden rivayetin ardından ibadet hayatının önemini işaret eden şu yorumlarda bu-

⁵² Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri’nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 109.

⁵³ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri’nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 123-124.

⁵⁴ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri’nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 142, 162, 188.

lunmaktadır: *"Hayat ibâdettedir. Hayata kavuşmak maddelerle olmuyor. Bugün ne milyonerler var, hayatları hiç hayat değil... Geceleri de korku içerisinde dirler. Hayatlarında lezzet yoktur vesselâm!.. Niçin?.. Allah'a yönelmeyen insanın hayatı, hayat değildir. Çünkü, hayatı veren Allah'tır. Sen o Allah'tan kesildikten sonra, Allah sana yardım eder mi?.. "Bu hayatı sana ben verdim! Bu ruh benim ruhum!.. Ben sana bunu vermişken, sen benden ayrılıyorsun ve bana da dirsek çeviriyorsun..." demez mi?.. Ayrıldığın da bir şey değil de dirsek de çeviriyorsun, inkâra kalkışıyorsun!.. Sen deli misin, divâne misin, aklın mı yok hiç?.. Bir başındaki örtüyü yapan olduğuna, kendi kendine olmadığına herkesin aklı erer de bir baş örtüsü kendine olamıyor da, koskoca kâinat bu mevcûdiyetiyle berâber nasıl olur tabiatın icâdî?.. Bu kadarcık şeyi idrak edemeyen insan, elbette insan değildir. Binaen aleyh, hayat Allah-u Teâlâ'ya yönelmekle kabildir. Allah-u Teâlâ'ya yönelmeyen hayatlar hiç de hayattan sayılmaz. Onun için, Müslümanın vazifesi, hayatı bize veren Allah'a yönelerekten ondan hayata tazelikler istemektir. İbadetlerle hayatta tazelikler olur."*⁵⁵ Bu yorumda yer verdiği *"Tabiatın icabı"* söylemine karşı benzer ifadeleri Hz. Peygamber'in hilali gördüğünde yaptığı duanın ardından da tekrar etmektedir.⁵⁶

3.7. İbadetlerdeki Yanlış Uygulamalara Yönelik Yorumlar

Kendi dönemi Müslümanlarının ibadet hayatında gözlemlediği problemlere karşı duyarlı olan Mehmed Zâhid Kotku Efendi, bu hususta da eleştirilerini derslerde dile getirmektedir.

Hz. Peygamber'in kametin bitmesini beklemeden tekbir alarak namaza başlamasını bildiren rivayetin ardından şu eleştirilerde bulunmaktadır: *"Onun için, bazan namaz bitiyor da halâ namaza durulamıyor, cemaatin haliyle meşgul olunuyor; bu doğru değil. Cenâb-ı Peygamber o zaman, tabii, ashabını alıştırmak için, safların düzgün olmasına alâkadar olurdu. Ama şimdi biz, --elhamdül lillâh-- anadan doğma Müslümanız. Hepimiz az çok askerî usulleri biliriz. Safların nasıl olacağına tecrübemiz var. Artık bunu her gün, temcid pilavı gibi, "Yâhu safları düzeltin; sen ileriye, sen geriye!" demeye de pek lüzum olmasa gerek. Elhamdül lillâh, hepsi aklı başında insanlar; bunu artık kendiliklerinden yapmaları lâzım. Müezzîn, "Kad kametis salâh!" dediği vakitte, saflar düzülmüş, herkes hazır olmuş*

⁵⁵ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 137.

⁵⁶ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 144.

vaziyette olmalı... "Hayya ales salâh"ta kalkar, "Hayya alel felâh"ta düzelir. "Kad kametis salâh!" dediği vakitte, "Allahu ekber!" deyip huzur-u ilâhîye durulur."⁵⁷

Mehmed Zâhid Kotku Efendi cami cemaatinde saf düzeniyle ilgili rivayetin ardından kadınların camiye gitmesiyle ilgili olarak da farklı rivayetleri telif ettiğini gösteren izahlarda bulunmaktadır: "Cenâb-ı Peygamber'in zamanında hanımlar da camiye gelirlerdi ve saftaki yerleri en geride idi. Çocuklar onların önünde, erkekler daha ön safta namaz kılarlardı. Sonra buyurdular ki, "Hanımların mahalle camilerinde namaz kılmaları, benim arkamda kılmaktan efaldır." Sonra, "Mahalle camisinde kılmaktansa, evinin içinde namaz kılması daha efaldır." Daha sonra, "Evinin içinin de iç odalarında kılması daha efaldır." diyerekten, hanımların bu suretle camiye gelmelerine izin vermedi. O devri düşünün, bir de bugünü düşünün!.. O gün hanımların, böyle Rasûlüllah'ın arkasında namaz kılmalarına müsaade edilmediğini ve bugün camilerde onların erkeklerle karışık olardan mevlid dinlemelerinin, vaaz dinlemelerinin ve namaza iştirak etmelerinin nasıl caiz olacağını düşünün!.. Bunlar doğru olmayan şeylerdir."⁵⁸

Hiz. Peygamber'in kız evlatlarını ve hanımlarını bayram namazlarına çıkarmasını konu edinen rivayetin ardından "Bugün bu kalmadı. Var mı bayram namazına giden hanımlarımızdan hiç kimse?.. Onun için, mümkün olursa, çocuklarla beraber hanımları da götürmek lâzım bayram namazına... Bu da Peygamber Efendimiz'in sünnetidir. Şimdi meselâ, bizim bu camide olmaz ama, Fatih gibi, Süleymaniye gibi, Sultan Ahmed gibi büyük camilerde, geri taraflarda bir yer ayrılır. Oraya da hanımlar, pekâlâ namaza durabilirler. Hele yaz günlerinde, yağmurlu olmayan zamanlarda pekâlâ olabilir"⁵⁹ şeklindeki ifadeleriyle bunun mümkün hallerde icrası yönünde izahlarda bulunmaktadır.

Hiz. Peygamber'in Pazartesi ve Perşembe oruçlarından bahseden rivayetin ardından da şu tenkitlerde bulunmaktadır: "Hattâ geçen ki derste geçmişti, Cenâb-ı Peygamber sas, ne seferde ne hizada ayın 13. 14. 15. eyyâm-ı bıyd denilen günlerinde orucu bırakmamışlar. Halbuki seferde oruç şart değildir. Ramazan da olsa, seferde orucun bozulmasına müsaade var... Nafile olduğu halde bile, bu sefer hallerinde de hiç bırakmamışlar. Orucun çok faydası var... Açlık, hiçbir zaman in-

⁵⁷ Kotku, Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları, 172.

⁵⁸ Kotku, Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları, 328.

⁵⁹ Kotku, Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları, 240.

sanları yıpratmaz. Ama, ifrat derecesinde fazla açlık değil... Haftada bir gün, ayda üç gün oruç tutacaksın da ne zararı olacak?.. Ayda üç gün oruç insana fayda ediyor. Onu bilmek; o tıbbın dersi... Fakat, Rasûlullah Efendimiz SAS, onu tatbik ettiğinden dolayı, onun sünnetine uymak gayesiyle tutacaksın..."⁶⁰

3.8. Taklidi Tenkit

Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin taklidi tenkit edişi gayri müslimlerin âdetlerinin ve yaşam biçimlerinin örnek kılınmasına yöneliktir. O, bu tür bir örnek edinmeyi kabul etmemekte ve ilgili yerlerde tenkitlerini dile getirmektedir. Onun meşru gördüğü taklid ise fennî takliddir.

Hz. Peygamber'in elbiselerinden bahseden rivayetten sonra kullanmış olduğu şu ifadeler onun kıyafette dahi olsa taklit karşısındaki tavrını ortaya koymaktadır: "Halbuki bugün onların yerini --Atlet mi diyorlar onlara? --atletler tuttu. Adı da işe yaramaz, adı da bizim ad değil. Biz çok acaib bir şey olmuşuz. Şu üzerimizde giydiğimiz şapka, bir... Altında ceket, iki... Altında yelek, üç... Altında pantolon, dört... Altındaki potin, beş... İçine giydiğimiz kilot dediğimiz, altı... İşte üste giydiğimiz atlet, yedi... Frenk gömleği, adı üstünde sekiz... Kravat dokuz... Daha neleri var kim bilir?.. Bunların hepsi gâvurların malı... Kendimizin bir adı var mı bunların?.. Biz de eskiden işte şalvar derdik; o bizimdi gitti... Pabuç derdik; o da gitti... Allah kusurlarımızı affetsin..."⁶¹ Yine benzer ifadelerle kıyafet, sofra alet edavatını Batı'ya benzetmeyi eleştiren Kotku, nelerin taklid edilebileceğine dair de şöyle uyarıda bulunmaktadır: "Geçen gün bizim misafirler vardı. Birisi dedi ki biz taklitçi değiliz. "İyi bilin, biz Türkler taklitçi değiliz!" dedi. Ben de sesimi çıkaramadım ama, bütün harekâtımız hep taklitten ibaret!.. Hepsi taklit...Yalnız bir taklidimiz eksik, gâvurların yaptığı alâtü edevatı yapmakta tembeliz. Onları yapmayı istemiyoruz. "Hazır gelsin onlar, alalım!" diyoruz. Halbuki, asıl taklid edilecek şey odur. Topunu yap, tankını yap, teyyareni yap; ondan sonra ne yaparsan yap!.. Bugün bunların hepsini gâvurdan beklerken, olur mu bu iş?.. Allah kusurlarımızı affetsin..."⁶² Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin gerekli gördüğü taklid düşüncesine uygun girişimlerde bulunduğu da malumdur. Nitekim O, din işleriyle ilgisi kadar dünya işleriyle de ilgilenmiş, döneminin ihtiyaç-

⁶⁰ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 248.

⁶¹ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 31-32, 89-90.

⁶² Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 31-32.

larını okumadaki başarısıyla Balkanlar ve Türkiye'nin en büyük motor fabrikası Gümüş motoru kurdurmuş, bu gelişmelerin zorunlu destekleyicisi olan politika alanında çalışmalar yapmaya da muvaffak olmuştur.⁶³

Yine, ihtiyarlık ve Müslümanlık insanı her fenalıktan korur anlamında Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu tebdil edilmiş "Kefâ bil İslâmi ve's-Şeybi lil Mer'i nâhiyâ" şiirini bildiren rivayetin yorumunda İslâm ve yaşlılık hakkında konuştuktan sonra şu ifadelerle yukarıdakine benzer tenkitlerde bulunmaktadır: "*Akif Rahmetullahi Aleyh'in Safahat'ında, bu kâfirlerin memleketlerindeki hayatla, bizim memleketlerimizdeki hayatı bir tasviri var... Biz kahvehanelerden çıkmazken, --köylerimizde de öyle, şehirlerimizde de öyle-- Avrupalı nasıl çalıştı?.. Bak bugün tepemizde duruyorlar. Biz tayyareyi yapamayız, tankı beceremeyiz... Topu; onunla da uğraşmaya halimiz yok... "Satın alırsız!.. Ne olacak işte, paraları verir alırsız." Olur mu hiç öyle şey?.. Allah kusurlarımızı affetsin..."*⁶⁴ Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber'in hoşuna giden ve gitmeyen bir şey gördüklerinde yaptıkları duanın ardından da yine şekli taklitle ilgili eleştirilerde bulunmaktadır.⁶⁵

3.9. Dua/Zikir

Hz. Peygamber'den nakledilen dualara özel önem veren Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber'in hilali görmesiyle yapmış olduğu duanın ardından, *duanın faydalarına* işaretin yanı sıra bu hususundaki tavsiyelere kendisinin uyduğunu da işaret eden şu izahlarda bulunmaktadır: "*Şimdi biz sabahleyin --başka camilerde yaparlar mı, yapmazlar mı bilmem-- camimizde oturuyoruz. Çünkü, --şimdi burda gelecek-- Cenâb-ı Peygamber böyle otururdu sabahleyin namazdan sonra... Tâ işrake kadar oturur, tesbihiyle meşgul olurdu. Cemaatiyle meşgul olurdu. İki rekât işraki kılar öyle çıkardı Peygamber SAS...Elhamdü lillâh biz de onu, bir vesileyle yapıyoruz. Ama bunu yapınca, hiç eksiksiz bir hac ve umre sevâbı veriliyor bir kere... Ondan sonra, "Rızkın senin arkandan koşar!" diyor.*"⁶⁶

⁶³ Coşan, Mehmed Zahid Kotku, 21, 22, 66.

⁶⁴ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 262.

⁶⁵ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 160.

⁶⁶ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatları*, 155.

Kendisinin hazırlamış olduğu, günlük virdlerin yer aldığı *Evrâd-ı Şerîfe* isimli dua kitabında yer verdiğini söylediği *Seyyidü-l İstiğfâr* duasının ardından “Bunu ezberlemenizi tavsiye ederim” demektedir, bununla duaların kişisel hayatta pratik karşılıklar bulmasını arzuladığı anlaşılmaktadır.⁶⁷ Yine o, değişik zamanlarda Hz. Peygamber tarafından söylenmiş duaların ardından yaptığı şu yorumlarla duanın Müslümanın hayatındaki yerine işaret etmektedir: “Onun için, dua kitaplarından birer tane edinmeniz ve bu duaları ezberlemeniz lâzım!.. Elham’ı nasıl ezberliyorsak, bu duaları da öyle ezberleyelim. Çünkü, “Her zaman kitap cebimizde gezsün de ayı gördüğümüz vakitte bakalım, o duayı okuyalım!” desek, o olmaz tabii... Ama, kısa kısa olan bu duaları, insan sıkışırsa ezberler. İsterse ezberler. Ezberlediği vakit de her zaman okuyabilir.”⁶⁸

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber’in kendisinde ya da ashâbından birisinde gözüyle ilgili bir hastalık olduğunda okumuş oldukları duanın ardından, duaların kabul şartı ve tesiriyle ilgili olarak şu izahlarda bulunmaktadır: “Fakat şimdi anlıyoruz ki, duaları okumak kolay bir şey değil. Okuyoruz işte, meydana... Fakat te’sirini göremiyoruz okuduğumuz duaların... Sebebine gelince, bu duaları okumanın şartlarından birisi, günahlardan arınmak, günahkâr olmamak... Günahları işlememek...Günahların büyüğü var küçüğü var... Sayıları hemen 700’ e kadar çıkar. Büyük günahların sayısı 125 ile 150 arasında... Ki, mühimdir; inşaallah yazmaya çalışıyorum. Dua buyurun da yazabilirsek, öğreniriz ki günah ne kadar mühim bir şey...”⁶⁹ Mehmed Zâhid Efendi, benzer yorumları Nas ve Felak surelerinin hastaya okunmasıyla ilgili rivayet için de yapmaktadır.⁷⁰ Bu hususa özel önem verdiği anlaşılan Kotku, *Nefsın Terbiyesi* isimli kitabında nefs-i emmârenin özelliklerinden bahisle küçük ve büyük günahlarla ilgili dört mezhebin tasnifine de uygun olarak oldukça geniş bir derleme yapmıştır.⁷¹

⁶⁷ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri’nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 129.

⁶⁸ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri’nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 153-154, 169. Bahsedilen hususta yararlı olabilecek bir eser için bk. Ebû Zeke-riyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Ezkâr Peygamberimizden Dualar ve Zikirler*, trc. Muhammed Taha (İstanbul: Şifa Yayınevi), 2011.

⁶⁹ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri’nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 94, 161.

⁷⁰ Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri’nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 196.

⁷¹ Kotku, *Nefsın Terbiyesi*, 33-256.

Mehmed Zâhid Kotku Efendi, Hz. Peygamber'in belalardan, şekavete ulaşan sebeplerden, kötü kaderden ve düşmanın kişinin başına gelebilecek beladan ötürü sevinmesinden Allah'a sığındığı duanın ardından yaptı şu açıklamalarla hem dua kitaplarının ehemmiyetini hem de nasıl hazırlanabileceklerine dair açıklamalarda bulunmaktadır: *"Bunlar işte, Cenâb-ı Hakk'a çeşitli sığınma ve ilticâ yolları... Ki, bununla mükellefiz. Şimdi bir tane daha büyüğünü yapmağa çalışıyoruz inşaallah, Allah muvaffak ederse... Orda da Peygamber SAS'in 110 tane duasına rastgeldim. Efendimiz'in duaları yâni, bizim değil... Onun dualarını biz de tekrar edeceğiz. Onun sığındıklarından, biz de sığınacağız... Onun istediklerini biz de isteyeceğiz. Dua bundan ibaret... Allah affetsin de bunları okumayı da cümlemize nasib etsin... Binâen aleyh, bunları yeni yazı ile de yazmak mümkün ama, yeni yazı ile tam okumak mümkün olmuyor. Çünkü harflerimiz bir-biriyle uygun değil... Arap harfleriyle, yeni yazının harfleri birbirini tutmaz. Meselâ "a" harfi var. "Ahmed" derken "elif"i karşılar ama, "aleyh" derken ayını tam karşılamaz. Onu hocadan ta'lim edeceksin de "ayın"ı öğretecek sana... Ama yeni yazıda o "ayın"ı gösteremezsin. "Sad"ı yok, "dad"ı yok, şunu yok, bunu yok..."⁷²*

Sonuç

Çalışmamızda, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin *Râmûzü'l-Ehâdîs* isimli eserinin ikinci cildinin son bölümünde müstakil olarak yer almış 701 rivayetten müteşekkil eş-Şemâilu's-şerîfe 'alâ kavlihî ev fi'lihî başlıklı Şemâil-i Şerîf kısmının Mehmed Zâhid Kotku Efendi tarafından şerh edildiği dersler incelenmiştir.

Rivayetleri alfabetik olarak sıralanmış bölümün, Mehmed Zâhid Kotku Efendi tarafından tarif edildiği şekliyle yeniden tasnif edilmesiyle, 1. Hz. Peygamber'in Fiziki Özellikleri, 2. Hz. Peygamber'in Davranışları, a) Ahlâkî Özellikleri, b) İbadet Hayatı ve c) Beşerî İlişkileri kısımlarına ayrılabilceği görülmüştür. Özellikle Hz. Peygamber'in fiziki özelliklerinden bahseden rivayetler diğer başlıklarda yer alan rivayetlere nazaran oldukça azdır. Belki bu özelliğiyle ilgili bölüm, şemâil konulu eserlerden farklılık arz etmektedir. Zikredilen başlıklar altında yer alan rivayetlerin konulu dağılımı ise tablo halinde çalışmamızda ayrıca tespit edilmiştir.

Mehmed Zâhid Kotku Efendi'nin derslerinde hadis-i şerifleri açıklarken Gümüşhânevî'nin *Râmûzü'l-Ehâdîs* şerhi *Levâmiu'l-Ukûl*'un yanı sıra Münâ-

⁷² Kotku, *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İtiyatlari*, 251-252.

vî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-şagîr*'inden de istifade ettiği anlaşılmaktadır. O, hadisleri tercümeden sonra kısaca izah ederek güncel meselelerle irtibatlandırmıştır. Yaptığı açıklamalarda a) diğer hadîs-i şerîfleri, b) sahâbe-i kirâm'ın hayatlarından örnekleri kullanmakta ve c) evliyaların menkıbelerinden kesitler sunmaktadır. Rivayetlerin güncel hayatla irtibatını kurarken üslûbu buyurgan değildir. "*Biz günahkâr kullar, Allah kusurlarımızı affetsin...*" vb. ifadelerle sûfilîğin en belirgin özelliği olan mütevâzi bir profil çizmektedir. Derslerin uygun yerlerinde hatıralarından da bahseden Kotku, bazı derslerinde kitabı okumaya ara vererek, İmam Gazâlî'nin *Eyyühe'l-Veled, Minhâcu'l-Abidîn* gibi eserlerinden bahisler de açmaktadır.

Mehmed Zâhid Kotku Efendi hemen her başlığa ait rivayetlerin değerlendirme ve yorumlarında ehl-i hadîs'in sünnet tanımına uygun bir tavır sergilemiş, Hz. Peygamber'e ait ne varsa hal ve hareketlerde rehber edinilmesini, örnek kılınmasını arzu etmiştir. Sünneti ortaya koyduğundan onun hadislerine ittibayı gerekli görmüş, kötü ahlâkların tasfiyesinde hadislerin yerini vurgulamıştır. Üsve-i hasene, numune-i imtisâl Hz. Peygamber'e benzemenin, söz ve fiillerindeki ahlâkıyla ahlâklanmanın gayret ve zaman istediğini düşündüğünden, derslerin başa dönülerek tekrar edilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.

Kaynakça

- Abdurrahman, Taha. *Dinî Amel ve Aklın Yenilenmesi*, çev. Mehmet Emin Güleçyüz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2021.
- Atan, Hikmet. "Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî (K. S.)'de Sünnete Bağlılık ve Bunun Tekke Geleneğine Yansıması". *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür" Bildiriler*, ed. Hür Mahmut Yücer. 286-293. İstanbul: 2014.
- Bolat, Emrullah. "Tabakâtü's-Sûfiyye". *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (Haziran 2021), 229-239.
- Coşan, Mahmud Esad. "Mehmet Zahit Kotku", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/227-228. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Coşan, Mahmud Esad. *Mehmed Zâhid Kotku*, İstanbul: Server Yayınları, 2008.
- Demirer, Macit. "Râmûzü'l-Ehâdîs'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 12/1 (Nisan 2012), 67-82. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344314>
- Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb, el-Hemedânî. *Hayat Nedir (Rutbetü'l-Hayât)*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed, İbn Teymiyye. *Müçtehid İmamların Savunusu*, trc. Abdurrahim Aytaç, Dr. Tahsin Kazan. İstanbul: Çıra Yayınları, 2019.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Dinde Kırk Prensiptir*, çev. Abdulhalik Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.

- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mümkız mine'd-Dalâl - Dalâletten Hidayete*, çev. Şemsettin Yeltekin. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2015.
- Görgün, Tahsin. *Anlam ve Yorum Dinî Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması*, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin. *Râmûzü'l-Ehâdis*, çev. Abdülaziz Bekkine. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1998.
- Hansu, Hüseyin. *Hadisçilik ve Kur'âncılık Kaskacında Kur'ân ve Sünnet*, İstanbul: Hikav Yayınları, 2022.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Râmûzü'l-Ehâdis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/454-455. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. sad. Murat Demirkol. Ankara: Fecr yayınları, 2016.
- Kotku, Mehmed Zâhid. *Hadis-i Şeriflerle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Hazretleri'nin Şemâil, Ahlâk ve İhtiyatları*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1993.
- Kotku, Mehmed Zâhid. *Nefsın Terbiyesi*, İstanbul: Server Yayınları, 2011.
- Kotku, Mehmed Zâhid. *Tasavvufî Ahlâk*. 5 cilt. İstanbul: Server Yayınları, 2017.
- Kuzudişli, Ali. "Râmûzü'l-Ehâdis ve Nevâdir Hadislerin Dayanılmaz Çekiciliği". *I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. İhsan Günaydın vd. 513-520. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Ezkâr Peygamberimizden Dualar ve Zikirler*, çev. Muhammed Taha. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2011.
- Nu'mân b. Sâbit, Ebû Hanîfe. *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Eserleri*, çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2021.
- Yılmaz, Necdet. "Gümüşhânevî Dergâhı'nda Râmûzü'l-Ehâdis İcâzeti Geleneği ve Mehmed Zâhid (Kotku) Efendi'nin Râmûz İcâzeti". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*. 21 / 41 (Aralık 2020), 73-91.